

KİŞİSEL DENEYİM ANLATILARININ BAĞLAMSAL ÇERÇEVESİ: DENEYİMLENEN, HATIRLANAN ve ANLATILAN HAYAT

**Contextual Frame of Personal Experience Narratives:
Experienced, Remembered and Narrated Life**

Dr. Zehra KADERLİ YAPICI*

ÖZ

Kişisel deneyim anlatıları, insanoğlunun kendisini ve kendisi dışındaki dünyayı anladığı ve anlamlandırıldığı temel dışavurum biçimleri ve süreçleridir. Bu kapsamlı işlevsellikleri ve değerlerine karşılık kişisel deneyim anlatıları ancak 1970'lerden sonra akademik çalışmaların odağı haline gelmiş ve geleneksel anlatı türleri'nin gösterdikleri özellikler bağlamında kişisel deneyim anlatıları'nın içerik, anlam, yapı, işlev ve icrâ özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sürecin başlarında, kişisel anlatıların, farklı içerik ve yapı özellikleri dolayısıyla ayrı bir tür olarak tanımlandıkları görülür. Sabit bir içerik ve yapı kriteri koyan metin merkezli tanımlamalar malzemenin çoğunu dışarıda bırakmakla beraber, asıl kriter olan bağlamı da, sabit bir içeriğin ve yapının durumsal olarak değişmesine neden olan bir çerçeve olarak ele alır. Halbuki, anlatıların içeriğini ve yapısını belirleyen deneyim ve hatıralar, anlatı formuna girmeden önce de bağlamsal değişkenlere göre yapılandırılırlar. Dolayısıyla, kişisel anlatılar, durumsal ve durumu çok boyutlu olarak etkileyen bir bağlam içindeki anlam ve işlevin doğrudan kendisidir. Onları ayrı bir tür haline getiren, belirli bir bağlamın harekete geçirdiği ve onun ortaya çıkardığı anlam ve işleve paralel belirli bir içeriğin, yapının ve icranın ortaya çıkma mekanizmasıdır. Kişisel deneyim anlatılarının bağlamsal olarak belirlenen stratejik birer yeniden yapılandırma eylemleri, süreçleri ve olayları olduklarını vurgulayan bu makalede, söz konusu anlatıların tür olarak tanımlanmasında ileri sürülen görüşler sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirilerek bu anlatıların içerdiği temel kavramlar bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kişisel Deneyim Anlatıları, Anlatısal Kimlik, Hatırlamak, İcra, Bağlam

ABSTRACT

Personal experience narratives are the basic expressive forms and processes in which human beings understand and make sense of themselves and the world they live in. Despite their extensive functionality and importance, these narratives have become the focus of academic studies since the 1970s. In this process, thematic, semantic, structural and performative qualities of personal experience narratives have been defined in the frame of characteristics of traditional narrative genres. Early in the process of identification, personal narratives have been defined as a separate genre due to their distinctive content and structure. Text-centered definitions based on the criterion of the fixed content and structure not only excluding most of the narratives but also regarding the context as a frame causing situational changes in the fixed content and structure. Whereas, experiences and memories that determine the content and structure of narratives have been constructed in the frame of the contextual variables before being narrated. Therefore, personal narrative is the meaning and the function itself emerging in the situational and socio-cultural context and is the mechanism of emergence of the specific content, structure and performance compatible with the meaning and function determined by the context. By evaluating the prevailing approaches to defining personal experience narratives, this paper examines the basic and controversial concepts of personal narratives. The objective of this paper is to provide an interpretive and contextual frame to define and analyze the personal experience narratives as strategic reconstructing actions, events and processes which are determined by situational and socio-cultural contexts.

Key Words

Personal Experience Narratives, Narrative Identity, Remembering, Performance, Context

* Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi, zkaderli@hacettepe.edu.tr

Anlatı ve Kavramsal Çerçevesi

Anlatı terimi ve kavramı, sözlü veya yazılı ‘anlatılan şey/metin’ bağlamında oldukça sade bir anlama sahiptir. Böyle olmakla birlikte, geçmişten günümüze, bu tür metinler, onlarla uğraşan farklı disiplinlerin anlayış, yaklaşım ve çözümleme yöntemlerine bağlı olarak çeşitli biçimlerde tanımlanmış, kategorize edilmiş ve adlandırılmışlardır. Disiplinlere bağlı biçimde ortaya çıkan tanım çeşitliliğine karşılık hepsinin temel tanımlamada birleştiği görülür ve bu husus kısaca şöyle ifade edilebilir: anlatılar, insanoglunun kendisi ve kendisi dışındaki dünya ile ilgili algısı, yaklaşımı ve deneyimlerinin dışavurumlarıdır. Tarihsel süreçte bu dışavurumları belirleyen ve şekillendiren iletişim biçimlerine bağlı olarak da, bunlar, sözlü ve yazılı anlatılar diye iki başlık altında toplanıp değerlendirilirler.

Sözlü anlatılar, sosyo-kültürel yaratımlar ve ürünler olarak etnografya, antropoloji, edebiyat, folklor ve linguistik gibi disiplinlerin ilgi ve yaklaşımları çerçevesinde incelenmektedir. Disiplinlerin tarihsel süreçte teorik ve metodolojik açıdan olay ve olguları değerlendirme biçimlerinde meydana gelen gelişim ve değişimlere bağlı olarak, anlatı türlerinin ele alınıp incelenmesinde de farklılıklar meydana geldiği görülmektedir. Anlatı türü ile bağlı bütün bu tarz gelişmeler, aynı zamanda kültürel olay ve olguların seçimli bir yaklaşımdan, insanlık tecrübesini bütün yönleriyle ele alan yorumcul ve bütüncül bir yaklaşıma doğru

ilerleyişini ve bu çerçeveye oturmasını da ifade etmektedir.

Sözlü anlatı türleri, yorumcul ve bütüncül yaklaşımlar dışında, daha önceleri, geçmiş kategorisi ile bağlı ve sabit bir gelenek kabulünden hareketle, belirli türler üzerine yoğunlaşan ve bu geleneksel anlatı türleri ile sınırlanır ve onlar, bunlardan ibaret sayılan bir yaklaşımla ele alınırdı. Bu nedenle de, kimi anlatı türlerinin tanımlanıp incelenmeye başlanması yakın tarihe kadar mümkün olmamıştır.

Niteliksel (qualitative) metodolojinin araştırma ve incelemelerde yer alması ve anlatının imkân ve değerinin fark edilmesi yeni bir durum ortaya çıkarır. Bu sürece gelinceye kadar sözlü veriyi, kişisel düşünce ve algıyı güvenilir, gerçek dışı ve tutarsız kabul eden ve yaygın olarak yazılı ve niceliksel verileri güvenilir bulan bazı disiplinler, niteliksel metodolojiye araştırmalarında yer verince, bunlarda sözlü anlatıları kullanmaya başlamışlardır. Özellikle, 1960’lardan itibaren, “anlatısal dönüş”(Josselson 1995; Atkinson 1998) hareketi ile birlikte, sıradan insanların herhangi bir konu ya da olayla ilgili kişisel deneyim anlatıları da, anlatı türü incelemeleri çerçevesinde hem bir metodolojik araç ve hem de, ayrı bir tür olarak tanımlanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum kişisel deneyim anlatılarını, geleneksel anlatıların yanı sıra araştırma ve incelemelerin odağına oturtur ve pek çok disiplinin ilgi alanına dönüştürür. Bu yazıda, çeşitli disiplinlerin ilgi odağı ve araştırma alanına dönüşen kişisel dene-

yim anlatıları, özellikleri, geleneksel türler arasındaki yeri ve bu türden sözlü metinler hakkında ileri sürülen görüş ve düşünceler eleştirel bir yaklaşım ile ele alınıp açıklanmaya çalışılacaktır.

II. Kişisel Deneyim Anlatısının Geleneksel Anlatı Türleri İçindeki Yeri

Kişisel anlatılarla ilgili yapılmış öncül çalışmalarda, şüphesiz farklı disiplinlere özgü yaklaşımlar kullanılmıştır. Yapılan çalışmalarda, bu anlatıların diğer anlatı türleriyle aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmuş, bunların ayrı bir tür olarak sahip oldukları özellikler tanımlanmaya çalışılmıştır.

Dilbilimcilerden William Labov ve Joshua Waletzky, ilk olarak “kişisel deneyimin sözlü versiyonları (oral versions of personal experience)” adlı çalışmalarında, ‘kişisel deneyim anlatısı’ terimini kullanmışlardır. Labov ve Waletzky’ye (1967) göre, kişisel deneyim anlatısı, usta bir anlatıcı tarafından daha önce pek çok kere söylenmiş bir ürün değil; fakat, sıradan insanların orjinal ve gösterimsel üretimleridir. Labov ve Waletzky, sözlü kişisel deneyim anlatılarının metinlerini, klasik linguistik gelenek içinde, doğal konuşmanın genişletilmiş formları olarak inceler ve onları uzun, karmaşık edebi metinler ile, mitlerden, halk masallarından, tarihlerden, destanlardan ve sagalardan oluşan sözlü geleneklerden ayırırlar.

Sosyoloji sahasında Erving Goffman (1959; 1974), kişisel deneyim anlatılarını ele alan ilk uzmanlar-

dandır. Goffman, kişisel deneyim hikâyelerini ve dramtizasyonlarını, kendilik gösterimi (presentation the self) ve durumsal gerçeklik algısının iletişimini ve inşasını içeren etki-leşim düzeninin işleyişinde önemli enstrümanlar olarak ele alıp inceler. Deneyimin canlandırılması olan dramtizasyon, Goffman’ın kişisel deneyim anlatılarıyla ilgili ortaya koyduğu önemli niteliklerden biridir ve bu nitelik, anlatıları, basit olayların bir aktarımı olmanın ötesine taşır.

Macar folklorist Linda Dégh, 1972 yılında yayınlanan ve halk anlatılarını sınıflandırıp açıkladığı çalışmasında, gerçek deneyim hikâyelerinden (true experience stories) söz ederek, bu hikâyelerin geçmişe ait hâtıralardan, geçmişte yaşanmış olaylardan, söylentilerden, dedikodulardan ve yakın zamanda yaşanmış kişisel deneyimlerden meydana geldiğini belirtmiştir. Dégh’e göre, bu hikâyelerin (mesleki uğraş ya da ortam hikâyeleri, otobiyografik hikâyeler, göç ve göçmen hikâyeleri) içeriklerini inceleyen bir kişi, rahatlıkla onların geleneksel anlatılarla benzerlik gösterdiklerini görebilir (Dégh 1972: 77-80).

Folklor disiplini çerçevesinde kişisel deneyim anlatılarının problematik yönleri üzerine yoğunlaşan Sandra Dolby Stahl’a göre ise, bu anlatılar “halk anlatıları tasnifi içinde bir anomalidir ve içeriği, basitçe ve kolayca geleneksel olarak sınıflandırılmaz (1989: 118). Ancak, kişisel deneyim anlatısı, çok uzun bir zamandan beri, sözlü geleneğin parçası olan bir tür’dür. Günümüzdeki popülaritesi, bu hikâyelerle ilgili

çalışmaların şimdi yapılıyor olmasından kaynaklanmaktadır”(1983: 268).

Kişisel deneyim anlatıları ile geleneksel anlatı türleri arasındaki devamlılığa ve ilişkiye dikkat çeken Stahl, kişisel anlatıların bütünüyle yeni bir tür olarak ele alınamayacağını ileri sürer.(1977: 10). Anlatıcı için temel dayanak, yalnızca deneyim değildir; bununla birlikte anlatıcı geleneksel hikâye anlatıcılığının pek çok yönünü (tahmin edilebilir-tanınabilir form, kültürel ve kişisel stil özellikleri ve geleneksel-kalıplaşmış işlevler) kullanır (1983).

Stahl’a (1989) göre, bu anlatıları yeni olmaktan ziyâde, geleneksel bir tür hâline getiren bir nitelik de, bu hikâyelerde yansıtılan tavır ve değerlerin, kültürel olarak paylaşılmasıdır. Kişisel deneyim anlatılarında, geleneksel değer ve tutumlar güçlendirilebilir, ya da reddedilebilir; ancak, içerik materyalinin özü, indekslenmiş bir inanç, ya da motif gibi kolayca çıkarsanabilir değildir. Bu durumda kişisel deneyim anlatılarını memoralardan ayıran en belirgin özellik, onların, doğaüstü olarak görülmeyen realistik bir olayı, bir durumu anlatmalarındır(Stahl 1983: 270; 1996: 557) .

Eğer anlatılarda bu özelliği bir ölçüt olarak kabul edersek, o zaman da, çok az anlatıyı ve anlatı parçalarını kişisel deneyim anlatısı olarak tanımlayabiliriz. Kendi gözlemlerimiz ve tespitlerimiz çerçevesinde şunu söyleyebiliriz ki, kişisel deneyim anlatıları, türler arası anlatısal stratejilerin kullanıldığı ve iç içe ge-

çirilerek bir generik formdan ötekine stilistik ayarlamaların yapılabildiği eşsiz (unique) ürünlerdir. Anlatılan deneyimin bütünlüğü çerçevesinde anlatıcı, yaratmak istediği etkiye hizmet edecek şekilde durumun ve olayın farklı derecelerine dikkatimizi çekerek anlatısını yapılandırır. Her biri farklı ikna mekanizmalarına ve stilistik özelliklere sahip bu farklı türler, kişisel deneyim anlatılarında bâzen bütünlüğün içinde belirgin ve tanınacak şekilde, bâzen de anlatının içinde gömülü ve yedirilmiş şekilde karşımıza çıkar. Farklı türleri hatırlatan stilistik ayarlamaların derecesi ve ölçüsü, sonunda ortaya çıkacak anlatının ne olarak anlaşılması gerektiğini bize gösterir.

Labov ve Waletzky’nin (1967: 12-44, Labov 1972: 354-396) içerik belirlemelerine göre, yalnızca sıra dışı, beklenmedik eşsiz durum ve olaylar bu anlatıların içeriğini oluşturabilir. Benzer şekilde Polanyi (1985) de, anlatılabilirliğin olayların niteliği tarafından belirlendiğini ve anlatıların ilginç, şaşırtıcı ve dramatik olaylar çerçevesinde yapılandırıldıklarını vurgulamıştır. Bunun, bu tür anlatılar için yeterli bir açıklayıcı olmadığı söylenebilir. Çünkü, insanlar, deneyimlerini sadece dinleyicilerini şaşırtmak, ya da dikkatlerini bir yere çekmek amacıyla dramatize edip anlatmazlar. Anlatıcılar, içinde buldukları iletişim ortamının dinleyicisi, iletişimi yönlendiren konu ve konuşma olayını bütünüyle çerçeveleyen bağlamsal faktörlere göre her tür deneyimi anlatabilirler. Dolayısıyla, bir deneyimin anlatıla-

bilirliğini belirleyen şey, onun anlatsal olarak icrâ edileceği bağlamdır.

Anlatıcı, icrâ bağlamının özelliklerine göre, deneyimini seçer ve bu bağlama göre deneyiminin anlatılabilir olup olmadığına karar verir. Ayrıca, bir deneyim, her icrâ bağlamı içinde anlatıcısının yaratmak istediği etki doğrultusunda pek çok farklı biçimde anlatılabilir. Dolayısıyla, aynı deneyim bir durumda şaşırtıcı ve beklenmedik bir olay bütünlüğü içinde anlatılabilir ve bir başka durumda, öngörülebilir sıradan eylemler ve gelişmeler içeren bir olay gibi anlatılabilir. Kişisel deneyim anlatılarının bu özelliği, aynı zamanda onların diğer anlatı türleri gibi neden sabit ve belirli bir yapıya sahip olmadıklarını da gösterir.

Kişisel deneyim anlatılarının içeriği ile ilgili sabit bir kriter koyma girişimi, onların diğer türlerden farklı olduklarını anlamamızda bir başlangıç noktası olabilir; ancak bir tanımlama ve analiz kategorisi olarak kullanılamaz. Sabit bir içerik kriterinden söz etmeye başladığımızda görürüz ki, işlev olarak kendini gerçekleştiren bu anlatılar icra edildikleri bağlamlarda görünmez hale gelirler.

Kişisel deneyim anlatılarının görünürlüğünü azaltan bir diğer analiz ölçütü, bu anlatılardaki deneyimlerin anlatıcıya ait olması gerekliliğidir. Bu noktada Stahl(1996), anlatıların anekdotlardan da farklı olarak, deneyimi yaşayan kişiler tarafından anlatıldığını ileri sürer. Deneyimin anlatıcıya ait olması koşulu, bizce oldukça sınırlayıcıdır. Çünkü, kişisel deneyim anlatılarının

kişisel olma özelliğini belirleyen nitelik, anlatılan deneyimin koşulsuz olarak anlatıcıya ait olması değildir. Deneyimlenen olay veya durum, anlatının yapılandırılması sürecinde, bakış açısı, değer ve yargılar, tutum ve tavırlar çerçevesinde bir anlamlandırma, değerlendirme ve yorumlama şekli olarak kişiselleştirilir. Durum, ya da olay, bu kişiselleştirme sürecini harekete geçiren bir çekirdek vazifesi görür. Anlatılan deneyim, anlatan kişiye ait olabilir; ya da, anlatıcı başkasının yaşadığı bir olayı kendi deneyimi gibi anlatılabilir. Dinleyici tarafından farkına varılsa bile, anlatıcı, anlattığı olayın kendisi tarafından yaşanmadığını söylemek istemez. Anlatıcı, başkasına ait bir deneyim olsa bile, bu çekirdek malzemeyi alır ve onu kişiselleştirerek kendi deneyim anlatısı gibi yapılandırır. Dolayısıyla burada önemli olan, deneyimin kime ait olduğundan ziyade, kim tarafından neden, nasıl ve niçin o şekilde kişisel bir deneyim anlatısı gibi anlatıldığıdır.

Bir kişinin kişisel anlatısı içindeki refleksi, yalnızca özel ve subjektif bir eylem değildir. Kendimizi dışa vurmada kullandığımız kategori ve kavramlar, kültürel bir bağlamdan gelir ve dışavurumu şekillendirerek yönlendirir. Bu nedenle deneyimlerin anlatılmasında kullanılan dil ve anlamların açıklanması bize, anlatıcının bilincine etki eden sosyo-kültürel yapı ve süreçleri gösterir (Anderson & Jack 1991: 18). Kişisel anlatılar, kişisel ve toplumsal olanlar arasında bir kesişme noktasında bulunurlar (De Fina 2003: 7). Anla-

tılar yeterince kişisel kalmakla birlikte, kişinin deneyimi ile ilgili algı ve anlayışı yansıtan kollektif yapılar ve kavramlar tarafından çeşitli şekillerde etkilenir (Stahl 1977: 17). Dolayısıyla, kişisel deneyim anlatılarını dinleyen ve araştıran kişiler olarak bizler, bu ürünlerin geçerliliği, yaygınlığı, kullanımı, anlamı, yapısı, stili ve işlevleriyle ilgili bütüncül ve geçerli bir yorumlama yapmak istiyorsak, hangi toplumla ve nasıl bir toplumla karşı karşıya olduğumuzu, bütün özellikleriyle çok iyi bilmek durumundayız.

III. Anlatıların İçeriğinde Gerçeklik ve Tutarlılık: Olay→Deneyim→Anlatı İlişkisi

Gerçekleşen olaylar veya durumlar, varoluşsal olarak temel bir gerçekliğe ve bir anlama sahip değildir. Her olay ve durum, ayrı subjektiviteler çerçevesinde filtrelenecek kişisel olarak deneyimlenir ve dil aracılığıyla anlatısal olarak anlamlandırılır (Weedon 1997: 33-34). Dolayısıyla, ne gerçekleşen olayın kendisi, ne deneyim, ne de bunların anlatısı aynı şeyler değildir. Bu yaklaşım, kişisel deneyim anlatılarının anlaşılması ve yorumlanmasında, “gerçekleşen olay ve gerçek” ile “deneyimlenen olay ve gerçek” ve “anlatılan olay ve gerçek” arasındaki ayrımın ne olduğuna dair niteliksel bir tanımlama yapmayı gerektirmektedir.

Gerçekte olan ile anlatılan gerçek arasında gelişen süreç, aynı zamanda hem bilişsel ve hem de etkileşimsel bir süreci ifade etmektedir. Buna göre, herhangi bir olay, kişisel bir subjektivite çerçevesinde

deneyimlenir ve hâtıra olarak belleğe yerleştirilir. Söz konusu hâtıra, etkileşimsel bir süreç içinde hatırlama eylemi ile anlatı formuna girer ve onun içinde, çeşitli bağlamsal unsurlara ve faktörlere bağlı olarak yeniden yapılandırılır.

Hatırlamanın kendisi subjektif bir olay, durum ve süreçtir. Hatırlama eyleminin kendisi, gözlemlenemeyen ve bu nedenle doğrulanamayan zihinsel bir durum ve süreç olmasına rağmen, hatırlananlar, çoğunlukla doğru ve gerçek olarak kabul edilirler. Olayı hatırlayan kişi, gözünde canlandığını belirttiği olay ya da durumla ilgili, bilinçli bir doğruluk iddiasında bulunur (Ochs & Capps 1997: 83-84). Titon’a göre (1980: 290), geniş kavrama yeteneğine sahip olan bir dinleyici şunu anlamalıdır ki; bu süreçte eylemin ne kadar içten yapılmaya çalışıldığının pek fazla bir önemi yoktur; çünkü, hatırlamak-geçmiş hatırlamak, onu olduğu haliyle ortaya koymak değildir. Çünkü, hafıza seçicidir ve anlatıcı bize söz konusu olayı anlatırken geçmişteki kişiden farklı bir kişidir.

Geçmişte yaşanan olayların anlatıldığı kişisel anlatılar, gerçekleşen olayları değil, deneyimlenen olayları ve bu deneyimler çerçevesinde kişisel olarak geliştirilen gerçeklik versiyonlarını gösterir (The Personal Narratives Group 1989). Deneyim ve deneyimin anlatısal dışavurumları ile ilgilenen Edward M. Bruner’e göre temel problem şu noktadan kaynaklanmaktadır: “Bizler, yalnızca kendi hayatımızı deneyimleriz ve hiçbir zaman başkasının de-

neyimini bütünüyle bilemeyiz”. Kritik ayırım, gerçeklik (dışarıda olan ve gerçekleşen olay nedir), deneyim (bu gerçeklik kendisini bilince nasıl sergiler ve gösterir) ve dışavurum (kişisel deneyim nasıl düzenlenir ve aktarılır) arasındadır ve ancak, saf bir pozitivist, dışavurumların gerçekliğe eşit olduğuna inanabilir (M. Bruner 1986: 5-7).

Kişisel deneyim anlatılarının yaşanan olayları olduğu gibi gerçek ve doğru bir şekilde anlattığı, ya da anlatması gerektiği iddiası ne kadar yanlış ise, bu anlatıların saf gerçeklikten uzaklaşmaları ve kişilere göre değişen gerçekliklerden bahsetmeleri sebebiyle tutarsız ve güvenilir kabul edilmeleri de o kadar yanlıştır. Bu noktada Johnstone, gerçeklik ve kurgu arasındaki ayırımın, anlatı türünün kültürel tanımlaması içinde bu kavramlarla ilgili algının nasıl işletildiğine bağlı olduğunu (1990: 100) belirtir.

Kişisel deneyimlerin her anlamda farklı olarak yapılandırılması, yalnızca anlatıcının durumsal bağlamın şartları gereği verdiği doğal bir tepkinin sonucu değildir. Bu durum aynı zamanda, deneyimlerin zihinsel süreçte, zamansal bakımdan devamlılık gösteren sabit olay zincirleri olarak değil, daha çok anlamsal olarak düzenlenmiş ve düzenlenmeye devam eden birimler gibi belleğe aktarılmalarından kaynaklanmaktadır. İnsanlar için geçmişe ait deneyimlerin anlamları, yaşadıkları yeni deneyimler ve bu yeni deneyimlerin beraberinde getirdiği yeni algı biçimleri, bakış açıları ve tutumlar

çerçevesinde sürekli değişir. Bu nedenle, kişisel deneyimler, kronolojik bir düzen içinde değil; daha çok anlamsal bir bütünlük ve düzen içinde yapılandırılırlar. Temelde yaşanan olayın kendisi değişmemiştir; ancak, yorumlanma biçimi ve anlatıcı için ifade ettiği anlamı değişmiştir. Zihinsel süreçte devamlı bir yapılandırma içinde olan deneyim, anlatıya dönüştürüleceği zaman da, anlatıcı tarafından üretim şartlarını belirleyen “bağlamsal değişkenler çerçevesinde seçimli bir yeniden yapılandırma içine sokulur” (M. Bruner 1986: 7-12; Stahl 1989: i; Tonkin 1992: 68; Braid 1996: 15; Riessman 2002: 6).

IV. Anlatılarda İnşâ Edilen, Gerçekleştirilen ve Dışavurulan Kimlik

Anlatı ile kendilik ve kimlik arasındaki ilişkinin fark edilmesiyle birlikte, kişisel anlatılar, yalnızca sıradan insan deneyimlerinin aktarıldığı ürünler olarak değil; aynı zamanda, bu deneyimler çerçevesinde belirli kendilik ve kimliklerin inşa edildiği ve gösterimlendiği stratejik süreçler gibi de tanımlanmaya başlamışlardır.

Anlatı ve kendilik arasında organik bir bağ olduğunu vurgulayan Ochs ve Capps’e göre, kişisel deneyim anlatısı eşzamanlı olarak hem deneyimden doğar ve hem de, deneye şekil verir. Bu anlamda anlatı ve kendilik, birbirinden ayrılmaz ve bölünemez bir bütünlüktür. Kendimizi, deneyimlerimizi anlamak ve başkalarıyla olan ilişkimize yön vermek için anlatıları kullandığımızda, bilmeye ve öğrenmeye başlarız. An-

latı, deneyimleri bilinçli bir farkındalığa taşıma çabası içinde temel bir kaynaktır ve anlatı aktivitesi içinde bizler, sürekli olarak kendiliklerimizi gerçekleştiririz (1996: 19-21, 29).

1. Anlamlandırma ve Algı Biçimi Olarak Kimlik

Kişisel deneyim anlatıları, insanların yaşadıkları deneyimleri anladıkları, yorumladıkları, değerlendirdikleri ve anlamlandırdıkları işlevsel süreçlerdir (Labov 1972; Polanyi 1979; Stahl 1989: 115; Riessman 2002: 705). İnsanlar geçmişteki eylemlerini, düşüncelerini ve duygularını anlatırken, aynı zamanda bu eylemleri, düşünceleri ve duyguları yorumlayarak, dolaylı ya da doğrudan belirli bakış açıları, tavır ve tutumlar ortaya koyarlar (Robinson 1981; Butler 2002). Bu açıdan bakıldığında anlatılar, yalnızca anlatıcının geçmişteki eylemlerini, algılarını ve bakış açılarını değil; aynı zamanda, anlatıcının “o anda” bu eylemler, algılar ve bakış açıları ile ilgili ne düşündüğünü gösterirler. Bütün bu özellikler, bize, anlatıcının geçmişteki ve şimdiki kendilik ve kimlik algısını doğrudan görme imkânı sağlar.

Yaşanan deneyimler her ne kadar kişisel bir subjektivite tarafından etkilense de, subjektivite dediğimiz çerçeve, kişinin içinde yer aldığı daha geniş bir sosyo-kültürel yapı tarafından belirlenir. Dolayısıyla, bir olayın deneyimlenme sürecinde ve sonrasında ortaya çıkan kişisel algılar, bakış açıları ve tutumlar, toplumsal ve belirli topluluklara özgü algı ve düşünce sistemlerinden,

ortak değerlendirme biçimlerinden ve tutumlarından etkilenirler. Bütün kişisel tavır ve tutumlar, toplumsal etkileşim yoluyla belirli referans grupları içinde şekillenir ve geliştirilir. Bu nedenle, belirli tavır ve tutumlar çerçevesinde gösterimlenen kişisel kimlikler, pek çok şekilde sosyal gruplar tarafından inşa edilen genel kimliklerle bağlantılıdır (De Fina 2003: 19, 2006: 353-354).

Anlatılar içinde kimlik nadi- ren, “ben” ya da “biz” gibi söylemler içinde, kişiler ya da gruplarla ilgili doğrudan yapılan tanımlamalar biçiminde dışavurulur. Kimlik, anlatıcının deneyimini anlamlandırma sürecinde ortaya koyduğu düşünce, inanç, tavır; kişi ve eylemleri bağlantılandırma ve konumlandırma biçimi ve de anlatı olayı sürecinde verdiği her türlü sözlü ve sözsüz tepkinin ortaya çıkardığı etkileşimsel sonuçtur.

2. Bağlamsal ve Stratejik Kimlik: “Bu Bağlamda Kim Olarak Bilinmek İstiyorum?”

Günümüzde benimsenen yaklaşımlar çerçevesinde, kimlik, sosyal bir yapılandırma ve icrâ süreci olarak tanımlanmaktadır. Goffman’a (1959) göre, kendilik ve kimlik, sosyal süreçlerde, bireylerin katıldıkları etkileşimin doğasına bağlı olarak yapılandırılır ve bu süreçte etkileşimde bulunan kişilerin özelliklerine göre, onlarda, kendilikleriyle ilgili belirli izlenimler (impressions) yaratmak amacıyla stratejik olarak gösterimlenir.

Anlatısal kimliğin icrâsı sırasında, anlatıcı, ortamda bulunan

etkileşimcilerin özelliklerini ve kimliklerini göz önünde bulundurarak, onlara göre kendi kimliği ile ilgili durumsal bir algı geliştirir. Ancak, zihinsel olarak geliştirilen bu algının olduğu gibi yansıtılması söz konusu değildir. Anlatıcı, diğer kişilerin kimlik özelliklerini de içinde alan bağlamsal şartlar içinde, “nasıl bilinmek ve görülmek istediğini” belirleyerek kendi kimlik algısını filtreler ve bağlama uygun bir şekilde yeniden yapılandırır. Anlatı, bu bağlamda, kişinin gösterimlemek istediği kendiliğe ve kimliğe uygun ve onu destekleyecek bir biçimde stratejik olarak düzenlenir ve icrâ edilir (Goffman 1959; Langellier 2001; Riessman 2002; Wilson & Ross 2003: 147). Anlatıcı, Kişisel deneyimin anlatıcısı bu amaçla, anlatısını anlatırken, gösterimlemek istediği kimliğe ters düşen bazı bilgileri dışarıda bırakır, bazıları abartır ve hatta, bâzen yalan söyleyebilir. Çünkü, insanlar gerek yaşadıkları deneyimler ve gerekse kendi kişilikleri ve kimlikleriyle ilgili pek çok şeyin, bunları dışavurmaya ve anlatmaya çalıştıkları sırada farkına varırlar.

Kişisel deneyimler, birer hafıza ürünü olarak, yeni deneyimlerin yaşanması ve bunun sonucunda yeni algı biçimlerinin ve bakış açılarının ortaya çıkmasıyla, zihinsel süreçte devamlı olarak dönüştürülürler. Kişinin kendi deneyimiyle ilgili nihaî algısı, bakış açısı ve değerlendirmesi, kişinin hafızasını harekete geçirdiği mevcut an, durum ve zaman içindeki algısı ve bakış açısıyla sınırlıdır. Kişi, her zaman şimdiki zaman

dilimi içinde bulunduğu şartlardan ve sahip olduğu bakış açısından hareketle, geçmişe ait deneyimini değerlendirir. Bu nedenle, kişisel deneyim anlatıları, deneyimlerin niteliği ne olursa olsun, “şimdiki zamana ait bir perspektiften” (Lockwood 1977: 98; Ochs & Capps 1996: 25; Wilson & Ross 2003: 137) anlatılırlar. Bir başka deyişle, anlatıldıkları an ile bağlı bir bakış açısı ile ortaya çıkarlar.

Kişisel deneyim anlatıları, geçmişte yaşanmış bir deneyimi anlatır; ancak, bu anlatı eylemi ve olayı da, başlı başına bir deneyimdir. Geçmişe ait deneyimler, şu andaki bakış açımızı, tavır ve tutumlarımızı ve davranışlarımızı etkiler. Aynı şekilde, şu anda yaşadıklarımız da, gelecekteki bakış açımızı ve davranışlarımızı etkiler. Bu açıdan bakıldığında kişisel deneyim anlatıları, insanların bakış açıları ve davranışlarıyla ilgili yeni kararlar aldıkları, yeni tavır ve tutumlar geliştirdikleri ve böylece gelecekteki yaşantı ve kendilikleriyle ilgili belirlemelerde buldukları işlevsel deneyimlerdir.

V.Kişisel Deneyim Anlatılarının İcrâsı (Performance), Anlatıcı ve Dinleyici İlişkileri

1.İcra ve Bağlam

Kişisel deneyim anlatıları, belirli bir zamanda ve mekânda, belirli bir anlatıcı ve dinleyici tarafından, durumsal olarak geliştirilen iletişim ve etkileşimin niteliğine ve yönüne bağlı olarak, ortaya çıkan icrâ eylemleri, metinleri ve olaylarıdır. Her anlatı icrâsı, her iletişimsel olay gibi, sosyal olarak tanımlanmış belirli durumsal bağlamlar içinde yer-

lemelenir, gerçekleştirilir ve anlamlı kılınır (Bauman 1989; 1992: 46).

Bağlamsal çerçeve ve bağlamsal yaklaşım, bütün folklor ürünleri ve icrâları üzerinde işlevsel bir analizi mümkün kılmakla birlikte, kişisel deneyim anlatılarının birer folklor ürünü ve icrâsı olarak anlaşılması ve incelenmesinde kullanılabilecek en bütüncül ve işlevsel yaklaşımdır. Çünkü, her kişisel deneyim anlatısı icrâsına şahit olan ve bu anlatıları derlemek için saha çalışması yapan herkes çok iyi bilir ki, bu anlatılar bağlamsal olarak, icrâ eylemi ve olayını etkileyen durumsal şartlara göre inşa edilirler ve bu şartların değişkenliği ölçüsünde, anlatıların içeriği, anlamı, stili, yapısı ve işlevi de sürekli olarak değişir. Bu nedenle, anlatıları önceden tasarlanmış sabit metinler gibi ele almak ve bu metinlerin bir anlatıdan diğerine göre değişmeyen ve hatta değişmemesi gereken sabit bir yapıları olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Kişisel deneyim anlatılarının ayrı bir tür olarak tanımlanması sürecinin başlarında Labov ve Waletzky (1967), linguistik yaklaşımdan hareketle, bu anlatıları yalnızca sabit bir yapıya sahip ve bağlamsızlaştırılmış metinler olarak tanımlamışlardır. Onların bu yaklaşımına göre, anlatılar, belirli bir düzene ve gerçekleşme şekline sahip olan kişisel deneyimlerin, aynı zamansal düzen ve örümleme içinde, sabit bir yapıda aktaran metinlerdir. Bu kural göz önüne alındığında, çok az anlatının bu özelliğe sahip olduğu görülür. İnsanlar, yaşadıkları deneyimleri, içinde buldukları bağla-

mı göz önüne alarak, istedikleri gibi düzenleyerek anlatırlar. Olayların gerçekleşme düzeni ne olursa olsun, deneyimleri anlamsal ve işlevsel bir düzen ve yapı içinde anlatırlar. Anlatılar içinde olaylar ve eylemler, kronolojik bir tutarlılık içinde değil; anlamsal, işlevsel ve stratejik bir bütünlük içinde anlatılırlar.

Kişisel deneyim anlatıları, aynı zamanda birer hafıza ürünü ve bağlamsal olarak harekete geçirilen hatırlama eylemleri ve süreçleridir. Anlatıları bu açıdan değerlendiren Edwards, Middleton ve Norric'e göre, hatırlama, belirli bir bağlam içinde ve bu bağlamdaki konuşmanın amacına ve yönüne bağlı olarak, etkileşimsel olarak organize edilen sosyal bir aktivitedir. Her durumda anlatım sürecinde neyin hatırlanacağı veya hatırlanmayacağı bağlamsal olarak belirlenir (Edwards & Middleton 1986; Middleton & Edwards 1990; Norric 2005). Hatırlamak ve anlatmak, yalnızca belirli olayların tanımlanması değil; fakat, kendilerinin birlikteliği, başlı başına bir olaydır. Eğer bunlar, "yalnızca birer metin olarak değerlendirilirse, - ki bu, üretimin sözlü şartlarından koparılmasıdır-, bu durumda onlar, çok açık bir şekilde, yanlış anlaşılacaklardır" (Tonkin 1992: 52).

2.Anlatıcı ve Dinleyici İlişkileri

Kişisel deneyim anlatıları, dinleyicinin özelliklerine, dinleyicinin sözlü veya sözsüz reaksiyonlarının varlığına, ya da yokluğuna bağlı olarak geliştirilirler. Dinleyici, anlatının icrâsı sırasında, yalnızca anlatılanları dinlemez; fakat, aynı zamanda anlatıcının ve anlatının

yarattığı etkiyi ortaya koyarak, anlatıya katkıda bulunur (Markham-Shaw 1997; Ch.Goodwin 1986; Duranti 1986).

Anlatıların anlamı, konuşma olayı içinde bulunan katılımcılar (etkileşimde bulunan kişiler, dinleyiciler) tarafından, etkileşimsel olarak yapılandırılır. Anlatının meselesi, anlamı ve onun içinde kendini gösterdiği davranış biçimleri, konuşmacının amacına, niyetine, iletişim ve etkileşimin gidişatına ve dinleyicinin konuşmacı ile olan önceki ilişkisine ve bilgisine bağlıdır. Anlatıcının herhangi bir noktayı işaret etmesi veya bir yargıya varması, mutlaka onun anlatı sırasında yapması gereken bir şey değildir. Çünkü, anlatıcı, anlatı sırasında ve sonunda vardığı yargıyı dinleyici kabul etmek istemeyebilir. Anlatıcı, anlatısıyla vardığı sonuç ve yargının, dinleyici tarafından daha olumlu bir şekilde yeniden yapılandırılması için, dinleyicinin katılımını talep eder. Dinleyiciye, katılım imkânı vererek anlatıcı, yine de, kendi varmak istediği noktaya varır ve yapmak istediği etkiyi etkileşimsel bir onaylama ile başarır. Anlatıcı, stratejik bir yönlendirme ile, hem bakış açısını ve hem de kimliğini onaylar. Her anlatı olayı sırasında dinleyiciden, dikkatli ve onaylayıcı olması, ilgisini açık bir şekilde göstermesi, anlatının meselesini kavradığını ve onun anlamıyla ilgili olarak, anlatıcı ile aynı fikirde olduğunu göstermesi beklenir.

Dinleyici, ya da dinleyicilerin, anlatı icrâsı üzerindeki etkisiyle ilgili vurgulanması gereken bir diğer

husus da şudur: Her anlatıcı, kişisel deneyimini ve anlatısını, daha çok onu ilk defa duyan ve dinleyen bir dinleyiciye, ya da dinleyici topluluğuna anlatma eğilimi gösterir. Bu durum, anlatıcı için, deneyimini ve anlatısını istediği şekilde düzenlemesine ve anlatmasına imkân verir. Bu nedenle anlatıların icrâsında, anlatıcı ile dinleyicinin birbiriyle ilgili neler bildikleri ve aralarında nasıl bir ilişki olduğu çok önemlidir. Anlatıcının deneyimi ile ilgili öncül bir bilgiye sahip olan ve bu deneyimin anlatılmasına daha önce şahit olmuş bir dinleyicinin, anlatıcı açısından anlatılanları denetleme ve anlatılanlara itiraz etme olasılığı vardır. Böyle bir durumda anlatıcı, ya bu dinleyicinin öncül bilgisine uygun bir anlatı icrâ edecektir, ya da anlatısını neden o şekilde anlattığı ile ilgili makul bir açıklama getiren tutarlı ve anlamlı bir bütünlük içinde anlatacaktır. Birbiriyle çelişen ifâdeler ve düşünceler, anlatının bütününde verilmek istenen mesaj ve anlam açısından tutarlılık gösterirler. Çünkü anlatılarda önemli olan, anlatıcının o anda nasıl düşündüğü, o anın realitesi çerçevesinde geçmişteki eylemlerini ve düşüncelerini nasıl yorumladığı ve bütün bunları anlamlı ve uyumlu bir bütünlük içinde nasıl anlattığıdır.

VI. Sonuç

Sonuç olarak kişisel deneyim anlatıları, yaşanan herhangi bir deneyimin olduğu gibi aktarıldığı sabit metinler değildir. Onlar, belirli bir iletişime ve etkileşimsel durumda ortaya çıkan konuşma olayı ve

bu olayı çevreleyen çeşitli bağlamsal özelliklere bağlı biçimde geliştirilen yeniden-yapılandırıcı eylemler ve süreçlerdir. Anlatılar, icrâ edildikleri bağlama, bu bağlamların değişen ve çeşitlenen özelliklerine ve bu özellikleri daha geniş çerçevede tayin eden sosyo-kültürel bağlama göre anlatısal icrâ olayı içinde yapılandırılırlar. Anlatıcı, bireysel deneyimini organize ederken ve onu sözlü olarak anlatı içinde icrâ ederken, neyi, nasıl ve neden o şekilde anlatacağı ile ilgili stratejik seçimlerde bulunur. İcrâ eylemi ve olayı sonunda ortaya çıkan anlatı, bütünüyle, anlatıcının icrâ bağlamına uygun olarak yapmış olduğu seçimlerin bir ürünü ve sonucudur. Söz konusu bu seçim sürecinde anlatıcı, konuşma olayını yönlendiren konunun ne olduğuna bağlı ve konuşma olayının gerçekleştiği durumun bağlamsal faktörlerine uygun olarak, anlatı formu içinde karakterize edilebilir bir deneyim seçer. Ancak, anlatı için seçilen deneyimin icrâ bağlamına uygun biçimde nasıl yapılandırılacağını belirleyen en önemli faktör, belirli özelliklere sahip bulunan dinleyici karşısında anlatıcının, anlatıyı ortaya çıkaracak deneyimini icra ederken bu çerçevede nasıl bir kendilik ve kimlik gösterimlemek istediğidir. Kişisel deneyim anlatıları her yerdedir ve herkes bu anlatıların icracısı durumundadır. Dolayısıyla bu anlatıların tamamı için yapılabilecek tek genelleme, bütünüyle bağlamsal değişkenlere paralel olarak işlev gören sözel yapılandırma mekanizmaları oldukları ve deneyimleme, hatırla-

ma ve anlatma sürecini içine alan çoklu bağlamsal değişkenleri göz önünde bulundurmadan bu mekanizmaların somut görünüm ve işlevlerinin anlaşılamayacağıdır.

KAYNAKLAR

Anderson, K. & D. Jack. "Learning to Listen: Interview Techniques and Analyses", *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, Ed. S.B. Gluck & D. Patai, London: Routledge Chapman and Hall, 1991: 11-26.

Atkinson, Robert. *The Life Story Interview, Qualitative Research Methods Volume: 44*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998.

Bauman, Richard. *Story, Performance, and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Bauman, Richard. "Performance", *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments: A Communications-Centered Handbook*, Ed. R. Bauman, New York: Oxford University Press, 1992: 41-49.

Braid, Donald. "Personal Narrative and Experiential Meaning", *Journal of American Folklore*, 109(431), 1996: 5-30.

Bruner, M. "Experience and Its Expressions", *The Anthropology of Experience*, Ed. Victor W. Turner & Edward M. Bruner, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1986: 3-30.

Butler, Gary R. "Personal Experience Narratives and the Social Construction of Meaning in Confrontational Discourse", *Journal of American Folklore*, 115(456), 2002: 154-174.

De Fina, Anna. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2003.

Dégh, Linda. "Folk Narrative", *Folklore and Folklife*, Ed. Richard Dorson, Chicago and London: University of Chicago Press, 1972: 53-83.

Duranti, A. "The Audience as co-author: An Introduction", *Text*, 6(3), 1986: 239-247.

Edwards, D. & D. Middleton. "Joint Remembering: Constructing an Account of Shared Experience through Conversational

Discourse”, *Discourse Processes*, 9(4), 1986: 423-459.

Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday Anchor, 1959.

Goffman, E. *Frame Analysis*, New York: Harper & Row, 1974.

Goodwin, Charles. “Audience Diversity, Participation and Interpretation”, *Text*, 6(3), 1986: 283-316.

Johnstone, B. *Stories, Community and Place*, Bloomington/ Indianapolis: Indiana University Press, 1990.

Josselson, R. “Imagining the real: Empathy, Narrative and the Dialogic Self”, *The Narrative Study of Lives: Interpreting Experience*, Ed. R. Josselson & A. Lieblich, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995: 27-44.

Labov, W & J. Waletzky. “Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience”, *Essay on the Verbal and Visual Arts*, Ed. June Helm, Seattle: University of Washington Press, 1967: 12-44.

Labov, W. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

Langellier, K. “You’re Marked: Breast Cancer, Tattoo and the Narrative Performance of Identity”, *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*, Ed. J. Brockmeier & D. Carbaugh, Amsterdam:

Lockwood, Yvonne R. “Death of Priest: The Folk History of Local Event as Told in Personal Experience Narratives”, *Journal of Folklore Institute*, 14(1-2), 1977: 113.

Markham Shaw, C.L. “Personal Narrative: Revealing Self and Reflecting Other”, *Human Communication Research*, 24(2), 1997: 302-319.

Middleton, D. & D. Edwards. “Conversational Remembering: A Social Psychological Approach”, *Collective Remembering*, Ed. D. Middleton & D. Edwards, London: Sage Publication, 1990: 23-45.

Norric, Neal R. “Interactional Remembering in Conversational Narrative”, *Journal of Pragmatics*, 37, 2005: 1819-1844.

Ochs, E. & L. Capps. “Narrating the Self”, *Annual Review of Anthropology*, 25, 1996: 19-43.

Ochs, E. & L. Capps. “Narrative Authenticity”, *Journal of Narrative and Life History: Oral Versions of Personal Experience. Three Decades of Narrative Analysis*, 7(1-4), 1997: 83-90.

Polanyi, L. “So What’s the Point?”, *Semiotica*, 25(3), 1979: 207-241.

Polanyi, L. *Telling the American Story: A Structural and Cultural Analysis of Conversational Storytelling*, Norwood, NJ: Albex, 1985.

Riessman, C. “Analysis of Personal Narratives”, *Handbook of Interview Research: Context & Method*, Ed. J. F.Gubrium & J.A. Holstein, Thousand Oaks CA: Sage Publications, 2002: 695-710.

Robinson, John A. “Personal Narratives Reconsidered”, *Journal of American Folklore*, 94(371), 1981: 58-85.

Stahl, Sandra (Dolby). “The Personal Narrative as Folklore”, *Journal of Folklore Institute*, 14, 1977 : 9-30.

Stahl, Sandra (Dolby). “Personal Experience Stories”, *Handbook of American Folklore*, Ed. Richard Dorson, Bloomington: Indiana University Press, 1983: 268-276.

Stahl, Sandra (Dolby). *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1989.

Stahl, Sandra (Dolby). “Personal-Experience Story”, *American Folklore: An Encyclopedia*, Ed. Jan Harold Brunvand, New York-London: Garland Publishing, 1996: 556-558.

The Personal Narratives Group. *Interpreting Women’s Lives: Feminist Theory and Personal Narratives*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1989.

Titon, Jeff T. “The Life Story”, *Journal of American Folklore*, 93(369), 1980: 279-292.

Tonkin, Elizabeth. *Narrating Our Pasts: The Social Construction of Oral History*, Cambridge Press, 1992.

Weedon, Chris. *Feminist Practice and Poststructural Theory*, Oxford. Basil Blackwell, 1987/ 1997.

Wilson, Anne E. & M. Ross. “The Identity Function of Autobiographical Memory: Time is on our side”, *Memory*, 11(2), 2003: 137-149.